

خوانشی بر سیره رضوی در الگوی خانوادگی تراز اسلامی

بر اساس مدل تحلیل محتوای کیفی - استقرایی^۱

محسن قمرزاده^۲

خلیجه احمدی بیغش^۳

چکیده

خانواده، نهاد مقدسی است که بر سلامت روحی و روانی افراد، فرهنگ و عقاید جامعه و انتقال و گسترش تمدن اسلامی، تأثیر شگرف دارد. امروز تلاش نظام‌های سلطه‌جوی جهانی در راستای تقدس‌زدایی از خانواده معطوف شده و مکاتبی چون لیبرالیسم در تعارض با بنیان‌های خانواده، فردگرایی و مسئولیت‌گریزی را رواج می‌دهند. گسترش این موضوع به اندازه‌ای است که نمود آن در جامعه اسلامی به وضوح دیده می‌شود. در این پژوهش تلاش شده است با تحلیل محتوای کیفی - استقرایی روایات معصومین^{علیهم‌السلام} و به ویژه امام رضا^{علیه‌السلام} و نگاهی راهبردی و کلی‌نگر به نهاد خانواده، معضلات آن برطرف شود. به طور کلی روایات استخراج شده در موضوع خانوادگی تراز اسلامی را می‌توان به سه بخش دیدگاه‌های نظری امام رضا^{علیه‌السلام} درباره خانواده، راهکارهای عملی تحکیم خانواده و وظایف اعضای خانواده تقسیم کرد. لازم به ذکر است که استفاده از راهکارهای معصومین^{علیهم‌السلام} برای تغییر در نگرش‌ها و سیاستگذاری‌ها، گام بزرگی در جهت رشد و تکامل جامعه و ارائه الگوی مطلوب خانواده تراز اسلامی است. **واژه‌های کلیدی:** امام رضا^{علیه‌السلام}، سبک زندگی، خانواده تراز اسلامی، تحلیل محتوای کیفی - استقرایی.

۱ تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۱۷.

۲. دکتری علوم قرآن و حدیث، مدیر گروه فقه قرآن و حدیث مرکز فقهی ائمه اطهار^{علیهم‌السلام}.

ghamarzadehm@gmail.com.

۳. دانش آموخته سطح ۴ تفسیر تطبیقی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

Rh.ahmadi3103@yahoo.com.

مقدمه

تمدن نوین اسلامی، دارای آرمان‌ها و اهداف مستقل از سایر تمدن‌های بشری است. نظام اسلام توجه ویژه‌ای به نهاد مقدس خانواده دارد؛ چرا که خانواده را اصلی‌ترین رکن جامعه و زمینه‌ساز سعادت و شقاوت انسان‌ها و امت‌ها می‌داند. هدف ملت ایران بعد از انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی است که بخشی از آن مربوط به سبک زندگی در خانواده، ازدواج، رفتار متقابل فرزندان، والدین و همسران با یکدیگر و اخلاق اجتماعی است. (خامنه‌ای، ۱۳۹۱) باید توجه داشت که استقلال فرهنگ‌ها و حفظ اصول تمدن و فرهنگ به وسیله خانواده انجام می‌گیرد؛ به گونه‌ای که اگر نظام خانواده مستحکم نباشد، راه سلطه فرهنگی بیگانگان و در پی آن سلطه سیاسی و اقتصادی باز خواهد شد. از این‌رو امروز، بیش‌ترین تلاش نظام‌های سلطه‌گر جهانی در راستای تقدس‌زدایی از کانون خانواده و به رسمیت شناختن خانواده‌های همجنس یا زوج‌های هم‌خانه، معطوف شده است؛ برای مثال، مکتب لیبرالیسم به عنوان مهم‌ترین مکتب در برابر تمدن اسلامی، ترویج دهنده‌ی فردگرایی و مسئولیت‌گریزی است که هر دوی این صفات با تشکیل و تحکیم خانواده در تعارض است. (ریتزر، ۱۳۸۰، ۴۷۵-۴۷۶) امروز مشاهده می‌شود که لیبرالیسم در سیر حرکت به سمت جهانی شدن، قوت بیش‌تری گرفته است و متأسفانه نمود آن در جامعه‌ی ما نیز آشکار است. طبق آمارها هر روز به تعداد افرادی که به زندگی فردی می‌گرایند، اضافه می‌شود و نگاهی گذرا به شاخص نسبت ازدواج به طلاق در کشور ما نیز مؤید این مطلب است. میزان این شاخص در سال ۸۳ از سوی سازمان ثبت احوال ۹/۸ اعلام شده است، در حالی که همین شاخص طی ۱۱ سال در ۹ ماهه نخست سال ۹۴ با کاهش ۴۴ درصدی به میزان ۳/۴ رسیده است. (سازمان ثبت احوال، ۱۳۹۴)

در این نمودار از طریق رسم خط فرضی، روند محاسبه رگرسیون، میزان شاخص ازدواج به طلاق در سال ۱۴۰۰ را پیشبینی کرده است؛ بدین صورت که اگر روند ۱۱ سال گذشته ادامه یابد، شاخص مذکور در ۶ سال آینده به عدد ۱ خواهد رسید و کشور ما در سال ۱۴۰۰، شاهد برابری نرخ طلاق و ازدواج است؛ یعنی با فرض ادامه روند کنونی در سال ۱۴۰۰ در برابر هر یک ازدواج، یک طلاق رخ می‌دهد. این امر حاکی از لزوم سیاستگذاری صحیح فرهنگی برای جلوگیری از ادامه این روند است.

این پژوهش بر مبنای روش تحلیل محتوای کیفی است. در این روش با رویکرد استقرایی و قیاسی به جای آن که محقق اقدام به شمارش متغیرهای از پیش تعیین شده در چارچوب نظری کند، در ابتدا با رویکرد جزء به کل مفاهیم مرتبط با هدف پژوهش را شناسایی و استخراج کرده و پس از آن به طبقه‌بندی این مفاهیم در دل زیر مقولات می‌پردازد. (Myring, 2000) توانایی این روش برای تفسیر معانی پنهان، موجب شده است که محققان، تحلیل محتوای کیفی را به منزله روشی انعطاف‌پذیر به ویژه برای داده‌های متنی در نظر گیرند. (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ص ۱۵-۴۴) این پژوهش روایات موجود در حوزه خانواده را به عنوان جامعه مورد بررسی، انتخاب کرده و در سه محور اصلی؛ خانواده مطلوب از دیدگاه اهل بیت^{علیهم‌السلام} به ویژه امام رضا^{علیه‌السلام}، راهکارهای عملی تحکیم خانواده و عوامل تزلزل خانواده طبقه‌بندی شده است. این فرآیند منجر به استخراج مضامین اصلی پیرامون ویژگی‌های خانواده تراز اسلامی و طراحی الگوی آن از منظر روایات خواهد شد.

تاکنون پژوهش‌های متعددی در زمینه نگاه اسلام به خانواده و ویژگی‌های خانواده اسلامی انجام شده است. علاوه بر این کتب زیادی در مورد نگاه اسلام به خانواده نگاشته شده است؛ از جمله مهم‌ترین مقالات در این زمینه عبارتند از:

- «کشف رویکردهای اصلی اسلام به خانواده»، نوشته اسماعیل چراغی کوتیانی. این مقاله تعیین جایگاه افراد و توزیع نقش‌ها در خانواده از سوی اسلام برای رسیدن اعضا به خوشبختی و سعادت را بررسی

کرده است.

- «ناسایی ملازمه تکالیف زوجین و اخلاق‌مداری در خانواده در منابع اسلامی»، نوشته دل‌آرا نعمتی پیر علی‌نیا که در آن به سرپرستی خانواده با مرد و واگذاری مدیریت داخلی منزل به زن از دیدگاه اسلام و بیان قرآن کریم و سیره اهل بیت^{علیهم‌السلام} پرداخته شده است.

- «شناسایی اصول موثر در روابط صمیمانه همسران با الگوبرداری از اسوه‌های قرآنی و همسرانی بهشتی»، نوشته سوسن آل رسول که در آن برنامه کلی حاکم بر زندگی مشترک با توجه به حضور خداوند و کسب رضایت وی مورد بررسی قرار گرفته است.

- «شناسایی وظایف مشترک و اختصاصی زوجین در سیره و سخنان امام رضا(ع)»، نوشته مراد شه‌گلی به بررسی برخی از وظایف زوجین، همچون حسن معاشرت، عقلانیت، احترام متقابل، مدارا، گذشت، صبر و ... پرداخته است.

- «کشف معیار کفالت در نکاح»، نوشته علی‌اکبر ایزدی‌فر. این مقاله معیارهای اصلی نکاح شامل اسلام، ایمان، پاکدامنی، اخلاق نیکو، اصالت و شرافت خانوادگی، عقل و بلوغ فکری و ... را نام برده و مورد بررسی قرار داده است.

- «شناسایی ارکان اخلاقی سبک زندگی همسران بر اساس هستی‌شناسی اسلامی»، نوشته محبوبه موسایی‌پور که ارکان مطلوب زندگی همسران بر مبنای هستی‌شناسی اسلامی همچون خدامحوری، تکامل هستی، تکامل پدیده‌ها و ... را نام برده است.

چنان‌که مشاهده می‌شود درباره موضوع نگاه اسلام به خانواده و ویژگی‌های خانواده اسلامی پژوهش‌های بسیاری انجام گرفته است، اما تحقیقی که به طور مستقل به خانواده تراز اسلامی از منظر امام رضا^{علیه‌السلام} بپردازد، یافت نمی‌شود. خانواده اصلی‌ترین رکن اجتماع و عامل حرکت آن به سوی پیشرفت یا سقوط است. هر نظامی باید در زمینه‌ی اصلاح نهاد خانواده سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی صحیحی را در پیش بگیرد. طبیعی است که عدم سیاست‌گذاری صحیح و یا برنامه‌ریزی ناقص و مخدوش در این حوزه می‌تواند تأثیرات منفی زیادی بر کل جامعه بگذارد؛ بنابراین برای رسیدن به زندگی تراز اسلامی به الگوگیری از زندگی ائمه اطهار^{علیهم‌السلام} و آموزه‌های آنان که بر اساس تعالیم خالق حکیم است، نیازمندیم. این پژوهش پس از بیان جایگاه خانواده در اسلام و غرب با برقراری پیوند میان سه عنصر راهبردی خانواده، سبک زندگی اسلامی و منظومه فکری ائمه اطهار^{علیهم‌السلام} به ویژه امام رضا^{علیه‌السلام} در تلاش است تا به خوانشی بر سیره‌ی رضوی در الگوی خانوادگی تراز اسلامی بر اساس مدل تحلیل محتوای کیفی - استقرایی دست یابد.

۱. مفهوم شناسی خانواده

خانواده به گروهی از افراد گفته می‌شود که روابط آنان با یکدیگر بر اساس هم‌نوعی شکل می‌گیرد و

نسبت به هم خویشاوند محسوب می‌شوند؛ به عبارت دیگر خانواده گروهی متشکل از افرادی است که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش با یکدیگر به عنوان زن، مرد، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند در ارتباط متقابل‌اند و فرهنگ مشترکی پدید آورده و در واحد خاصی زندگی می‌کنند. (ساروخانی، ۱۳۷۰، ص ۱۰) خانواده واحدی اجتماعی قلمداد می‌شود که از پیوند مشروع بین مرد و زن به وجود می‌آید، پس از آن، فرزندان پدید آمده و این پیوند را تکمیل می‌کنند و همه‌ی آنان با هدف وصول به منافع مشترکی، زندگی می‌کنند. اگر چه که برخی واژه خانواده را به قدری باز تعریف کرده‌اند تا هر جمعی که با هم زندگی می‌کنند را در برگیرد. (Edwards & Demo, ۱۹۹۱, p. ۱۰۷)

اسلام، خانواده را گروهی متشکل از دو رکن اصلی زن و مرد می‌داند که در سایه ضوابط مشروع و الهی کنار یکدیگر قرار گرفته و بر اثر آن پیوند، دارای شخصیت اجتماعی، حقوقی، معنوی و مدنی ویژگی‌های شده‌اند. در اسلام مجوز رابطه‌ی زن و مرد، نکاح است. نکاح، عقد یا پیمانی است که به موجب آن رابطه زوجین مشروع می‌شود (قانمی، ۱۳۹۱، ص ۲۸). نکاح سنتی الهی است که در قرآن کریم نیز از آن یاد می‌شود: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ» (نور: ۳۲)؛ مردان و زنان بی‌همسر خود را، همسر دهید، همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را. همین سنت عامل تکثیر نسل و بقای آن است که در آیات ذکر شده است: «خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا» (نساء: ۱)؛ و همسر او را (نیز) از جنس او خلق کرد، و از آن دو، مردان و زنان فراوانی (در روی زمین) منتشر ساخت. همچنین خداوند همسران به عنوان لباس یکدیگر معرفی می‌کند: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (بقره: ۱۸۷)؛ آن‌ها لباس شما هستند و شما لباس آن‌ها (هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرید). روایات اسلامی نیز خانواده را محبوب‌ترین بنا نزد خداوند، بالاترین نعمت پس از اسلام و گشاینده درهای رحمت الهی معرفی می‌کنند (مجلسی، ۱۳۷۶، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲). اسلام، احکام و قوانین مربوط به خانواده را تحت نفوذ اخلاق می‌داند؛ به همین منظور، محیط خانواده با حاکمیت حقوق و تکالیف متقابل، و امداد اخلاق و اجرای قوانین متأثر از اخلاق در این کانون مقدس است. به بیان دیگر در الگوی خانواده اسلامی، حقوق و تکالیف زوجین و فرزندان نسبت به یکدیگر و سایر خویشاوندان در سایه اصول اخلاقی مورد تأکید قرار گرفته است (زارعی، ۱۳۹۰، ص ۶۹-۹۶؛ بوجاری و پرچم، ۱۳۹۲، ص ۳۹).

وسیع‌ترین گروه خانواده که شخص به آن تعلق دارد، «شبکه خانواده خویشاوندی» است و شامل افرادی است که از طریق خون یا ازدواج به هم وابسته‌اند. (اسپنسر، ۱۳۸۳، ص ۸۰-۸۲ و ص ۹۴؛ Mover, ۱۹۲۷, p. ۳) توصیف جامعه‌شناسان از سیر تطور خانواده در غرب از حالت سستی به مدرن و پس از آن پست مدرن به شرح زیر است:

۱. امروز از دیدگاه کشورهای غربی و کشورهای دیگر جهان به تاثیر از جوامع غربی، خانواده، مجموعه-

ای از پیوندها است که بیش‌تر بر اساس ارتباط - به خصوص ارتباط عاطفی - شکل می‌گیرد. حال آن‌که در گذشته، خانواده پیش از هر چیز یک واحد اقتصادی بود. در عصر کنونی خانواده را باید به عنوان یک پیکره دانست که ترکیبی از عناصر متعدد، نقش‌های دوستی و خویشاوندی و روابط رسمی و غیر رسمی در شکل‌گیری آن موثر است. از آن‌جا که جهان با شتاب روزافزون به سوی یکپارچه شدن پیش می‌رود، خانواده نیز در این مجموعه، تحولاتی گسترده را تجربه خواهد کرد، به گونه‌ای که در دنیای امروز با مقوله‌ی خانواده-هایی فراملیتی روبه‌رو هستیم. (گیلدنز، ۱۳۸۲، ص ۴۴)

۲. خانواده از مرحله سنتی به دوران مدرنیته و پسامدرنیته رسیده است. این تحولات به طور یکسان در تمامی جوامع رخ نداده است و تا کنون در بخش‌هایی از جهان شاهد حضور قدرتمند خانواده‌های سنتی، در بخش‌های دیگر خانواده‌های مدرن و در نهایت در بخش‌هایی شاهد شکل‌گیری خانواده‌هایی هستیم که باید آن‌ها را خانواده‌های تفردی و دوران پسامدرنیته نامید. (احمدی، ۱۳۷۷، ص ۱۰؛ زیگمن، ۱۳۸۰، ص ۲۵) نمودار زیر انواع خانواده‌هایی را که در جهان امروز با آن‌ها روبه‌رو هستیم، ترسیم می‌کند. (لیبی، ۱۳۹۳، ص ۴۳)

خانواده سنتی

۱- خانواده گسترده طولی به خانواده سه نسلی (پدربزرگ، مادربزرگ، مادر، فرزندان)
۲- خانواده گسترده طولی و عرضی (پدربزرگ، مادربزرگ، عمو+ دایی+ عمه+ خاله+ پدر+ مادر+ فرزندان)
۳- خانواده گسترده عرضی (عمو، دایی، عمه، خاله+ پدر، مادر+ فرزندان)
۴- خانواده چندزنی

خانواده پست مدرن

۵- خانواده هسته‌ای کلاسیک (پدر، نان‌آور+ مادر، خانه‌دار+ فرزند(ان))	
۶- خانواده هسته‌ای جدید (پدر، نان‌آور+ مادر، نان‌آور+ فرزند(ان))	
۷- خانواده بی‌والد (مجموعه فرزندان)	۸- خانواده بیفرزند (زن و شوهری)
۹- خانواده تک‌والد پدری	۱۰- خانواده تک‌والد مادری
۱۱- خانواده دو‌والد (با پدر ناتنی)	۱۲- خانواده دو‌والد (با مادر ناتنی)
۱۳- خانواده دو‌والد (با پدر یا (و) مادر ناتنی+ خواهر (و) برادر)	

خانواده مدرن

۱۴- خانواده هسته‌ای پسامدرن (پدر خانه‌دار+مادر نان‌آور+فرزند(ان))	
۱۵- هم‌خانگی ناقص: زندگی مشترک بدون ازدواج با شریک زندگی در چند روز در هفته یا در هر ماه	
۱۶- هم‌خانگی کامل: زندگی مشترک دائم بدون ازدواج	
۱۷- خانواده چندهمسری (ازدواج دو یا چند زوج با یکدیگر-عشق ضربدری)	
۱۸- خانواده همجنس‌خواه (مردانه)	۱۹- خانواده همجنس‌خواه (زنانه)

۲. سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی، مجموعه عناصری است که کم و بیش به طور نظام‌مند با هم ارتباط داشته و یک کل را پدید می‌آورند و همین اتحاد و نظام‌مندی است که این کل را از کل‌های دیگر متمایز می‌کند. (مهدوی کنی، ۱۳۸۷، ص ۴۶؛ کاویانی، ۱۳۹۱، ص ۳۴) به عبارت دیگر سبک زندگی یعنی الگوی همگرا با مجموعه-ای منظم از رفتارهای درونی و بیرونی و وضع‌های اجتماعی و دارایی‌ها که فرد یا گروه بر مبنای پارهای از تمایلات و سلیقه‌ها و در تعامل با شرایط محیطی خود ابداع یا انتخاب می‌کنند (مهدوی کنی، ۱۳۸۷، ص ۷۸). نظریه‌پردازان، شاخص‌هایی برای سبک زندگی ارائه کرده‌اند که می‌تواند موجب درک بهتر از این مفهوم باشد. الگوهایی در زمینه‌های شیوه تغذیه، پوشاک، نوع مسکن، گذراندن اوقات فراغت، تمرکز بر علاقه‌مندی‌ها، آداب معاشرت و چشم‌اندازهای اخلاق، بهداشت و سلامت از مهم‌ترین این شاخص‌هاست. (فاضل قانع، ۱۳۹۲، ص ۱۹-۲۳)

در بررسی رابطه میان دین و سبک زندگی باید گفت در فلسفه و برهان به اثبات رسیده که هیچ عمل آگاهانه و حتی غیرآگاهانه‌ای صورت نمی‌گیرد مگر آن‌که در علل طولی خود به نظام ارزش‌ها و نگرش‌ها متصل باشد. در حکمت نظری و حکمت عملی، پیوند محکمی میان سلسله عقاید، اخلاق، عمل، نگرش-ها، ارزش‌ها و رفتار وجود دارد. (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۷) انسان یک امر واحد و یکپارچه است؛ عقاید با مغز سر و کار دارد، اخلاق با قلب و رفتار با جوارح و اعضا. تأثیر در هر یک از این مراتب در دیگری نیز منعکس خواهد شد. (موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ص ۳۸۸)

سبک زندگی اسلامی از آن جهت که «سبک» است به رفتار می‌پردازد و با شناخت‌ها و عواطف رابطه مستقیم ندارد، ولی از آن جهت که اسلامی است نمی‌تواند بی‌ارتباط با عواطف و شناخت‌ها باشد. بر این

اساس در سبک زندگی اسلامی، عمق اعتقادات، عواطف و نگرش فرد سنجیده نمی‌شود، بلکه رفتارهای فرد مورد ارزیابی قرار می‌گیرد؛ لذا هر رفتاری که بخواهد مبنای اسلامی داشته باشد باید حداقل‌هایی از شناخت و عواطف اسلامی را پشتوانه خود قرار دهد. (کاوینانی، ۱۳۹۱، ص ۱۸)

۳. مقولات نظری روایات رضوی^ع در خصوص خانواده اسلامی

دیدگاه‌هایی که بیش‌تر جنبه نظری دارند سبب عملی شدن رفتارهای متناظر شده و تأثیر فراوانی بر سبک زندگی عینی مردمان جامعه خواهند داشت. مقولات مرتبط با این مضمون شامل دیدگاه اهل بیت^ع نسبت به زوجین، نسبت به تشکیل خانواده، رابطه میان خانواده و جامعه و ویژگی‌های مطلوب محیط خانواده است. این تقسیم‌بندی به طور شماتیک در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

اسلام محبت را زیربنای خانواده دانسته است. معصومین^ع نیز تدین، محبت و اعتماد زوجین نسبت به یکدیگر را از ویژگی‌های یک زندگی مطلوب معرفی می‌کنند. باید توجه داشت که میان مقوله‌های اعتماد و محبت در خانواده رابطه دوسویه بر قرار است، به گونه‌ای که افزایش یا کاهش یکی تأثیر مستقیمی در دیگری دارد.

۳-۱. تشکیل خانواده

در اسلام ازدواج و نهاد خانواده مقدس است و هدف اصلی از همسرگزینی کسب آرامش معرفی می‌شود. امام رضا^ع شکل‌گیری نهاد خانواده و بهره‌مندی فرد و جامعه از برکات این نهاد مقدس را یکی از مهم‌ترین ثمرات ازدواج معرفی کرده و فرموده‌اند:

«اگر درباره ازدواج دستوری از خداوند و پیامبر^ص هم صادر نشده بود، همان فواید اجتماعی که خدا در آن‌ها نهاده بود از قبیل نیکی با خویشان و پیوند با بیگانگان، کافی بود که خردمند صاحب‌دل را بدان ترغیب کند و عاقل و درست‌اندیش به آن بشتاید». (بحرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۲۴، ص ۷۲؛ محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۷۲، ص ۴۴۹)

از این رو تأمین نیازهای اخلاقی و معنوی افراد، ارضای غرایز جنسی، نیاز به تولید و بقای نسل، پرورش

و رشد اعضا در ابعاد روحی، رفتاری و عاطفی در کانون خانواده صورت می‌گیرد.

۲-۳. روابط زوجین

روابط زوجین شامل ترسیم جایگاه مرد و زن در خانواده و مشترکات آنان است. امام رضا^ع مرد را در خانواده مظهر اعتماد و نقطه اتکا در مسائل روحی و معنوی دانسته و زن را عنصر اصلی تشکیل خانواده، مدیر داخلی خانه، مظهر انس و آرامش و آرایش معنوی محیط خانواده معرفی می‌کند. اسلام اگرچه مخالفتی با ایفای نقش‌های بیرون از منزل بانوان ندارد، اما اصل را بر نقش خانوادگی ایشان قرار داده و مسئولیت‌های خانوادگی زن را نسبت به مسئولیت‌های بیرون از منزل او در اولویت می‌داند. از آن‌جا که زنان در قیاس با مردان از نظر ذهنی و عاطفی پیچیدگی‌های بیش‌تری دارند، همواره به داشتن آرامش و تکیه‌گاه نیاز دارند و محیط درون خانواده می‌تواند این نیاز آنان را تأمین کند. امام رضا^ع در باره‌ی نقش وجود سرپرست می‌فرماید: «هیچ طائفه و ملتی بدون وجود رئیس و سرپرستی که ضروریات مادی و معنوی آنان از ناحیه او تأمین شده باشد، نیست». (صدوق، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۰۱) همچنین ایشان در مورد مدیریت و تدبیر در زندگی فرموده‌اند: «هیچ بندهای حقیقت ایمانش را کامل نمی‌کند مگر این‌که در او سه خصلت باشد: دین- شناسی، تدبیر نیکو در زندگی و شکیبایی در مصیبت‌ها و بلاها». (حرانی، ۱۳۷۶، ص ۳۲۴) اسلام با توجه به وجود تفاوت طبیعی میان زن و مرد در نوع نگرش، توانمندی‌های جسمی روحی، فکری و... دیدگاه‌هایی را در خصوص وظایف مشترک زوجین مطرح کرده است.

۳-۳. رابطه میان خانواده و جامعه

ائمه معصومین^ع، رابطه خانواده و جامعه را به مثابه یک سلول از یک پیکره توصیف می‌کنند. همچنین آن بزرگواران معتقدند که سلامتی و اصلاح خانواده با سلامتی و اصلاح جامعه رابطه مستقیم دارد و آرامش در خانواده بر بهره‌وری در کار تأثیر مستقیم دارد. پیشوایان معصوم^ع تعامل با افراد جامعه را نشانه عقل دانسته و در این زمینه بیان می‌کنند: عقل شخص مسلمان تمام نیست مگر این‌که ده خصلت را دارا باشد؛ از او امید خیر باشد. مردم از بدی او در امان باشند. خیر اندک دیگری را بسیار شمارد. خیر بسیار خود را اندک شمارد. هرچه حاجت از او خواهند دل‌تنگ نشود. در عمر خود از دانش طلبی خسته نشود. فقر در راه خدایش از توانگری محبوب‌تر باشد. خواری در راه خدایش از عزت با دشمنش محبوب‌تر باشد. گمنامی را از پرنامی خواهان‌تر باشد. سپس از ایشان پرسیده شد: دهمی چیست و چیست دهمی؟ معصوم^ع فرمود: احدی را ننگرد جز این‌که بگوید او از من بهتر و پرهیزکارتر است». (حرانی، ۱۳۷۶، ص ۴۴۳) بر این اساس رهبر معظم انقلاب اسلامی بر لزوم محترم شمردن خانواده و جامعه اصرار دارد و فراهم کردن زمینه برای ازدواج جوانان را وظیفه دولت‌ها می‌داند. (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۱/۲۲)

۴. راهکارهای عملی تحکیم خانواده

اتمه معصومین^ع از یک سو به بیان دیدگاه‌های نظری در خصوص خانواده می‌پردازند و از سوی دیگر راهکارهایی عملی برای حفظ و تحکیم این نهاد مقدس را ارائه کرده‌اند. این راهکارها در یک تقسیم‌بندی کلی به موضوعات تشکیل خانواده، اقتصاد خانواده و وظایف اعضای خانواده اختصاص دارند که هر یک شامل چندین زیر مجموعه است. در نمودار زیر با مقولات کلی این راهکارها آشنا می‌شویم:

۴-۱. وظایف اعضای خانواده

وظایف اعضای خانواده، شامل وظایف زوجین و وظایف متقابل والدین و فرزندان می‌شود. وظایف زوجین در خانواده نیز به دو بخش وظایف اختصاصی و وظایف مشترک زوجین، تقسیم می‌شود. وظایف اختصاصی زوجین عبارتند از:

- وظایف مرد در خانواده: روایات موجود در توضیح مسئولیت‌های اختصاصی مرد در خانواده بیان می‌کنند که مرد نباید خود را صاحب اختیار مطلق زن بداند، ساعتی را به اعضای خانواده و گفتگو و حل مشکلات آنان اختصاص دهد، معاش خانواده را تأمین کند و با همسر و فرزندان تعامل و رفاقت داشته و آنان را ارشاد و راهنمایی کند. امام رضا^ع کار و تلاش مرد را در جهت تأمین مخارج خانواده به عنوان مجاهد در راه خدا و گاهی برتر از آن معرفی کرده و می‌فرماید: «آن‌کس که در پی بدست آوردن مالی بیش‌تر است تا با آن کفاف زندگی خانواده خود را فراهم آورد، اجر او از کسی که در راه خدا جهاد می‌کند، بالاتر است. (مجلسی، بی‌تا، ج ۷۵، ص ۳۳۹)»

- وظایف زن در خانواده: از دیدگاه روایات، بی‌اعتنایی به ظواهر دنیوی، امیدواری به اجر الهی در قبال حسن التبعّل، دانستن قدر همسر مؤمن، حضور در فعالیت‌های اجتماعی با حفظ اولویت مسئولیت‌های خانوادگی، فراهم کردن آرامش و آسودگی همسر در خانه، دوری از تجمل‌گرایی از این جمله وظایف اختصاصی زنان در خانواده است. امام رضا^ع در این زمینه می‌فرماید: «بهترین زنان آن‌هایی هستند که خوشخو باشند، مدارا کنند و در غیاب همسرشان حافظ آبرو و مال او باشند. چنین زنانی کارگزاران خداوند

و کارگزار خدا مأیوس نمی‌شود». (عطاردی، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۲۵۵)

- وظایف مشترک زوجین: وظایف مشترک شامل نگرش‌های مطلوب و وظایف عملی است. نگرش‌های مطلوب به زوجین برای زندگی مطلوب و ایفای هر چه بهتر نقش‌هایشان انگیزه می‌دهد و زمینه را برای تحکیم خانواده فراهم می‌کند. توجه به بزرگی نعمت ازدواج، داشتن احساس وظیفه در خانواده، شریک دانستن همسر در سرنوشت خویش و احترام قلبی به وی از جمله این نگرش‌هاست. همچنین زوجین باید بدانند که چه وظایفی در قبال خانواده دارند. مهم‌ترین وظیفه همسران، حفظ پیوند خانواده و افزایش تولید مثل است. تأکید بر رعایت اصل همکاری و همیاری، خوش اخلاقی، تواضع و پرهیز از فخر فروشی، از خودگذشتگی، امانت‌داری از اسرار خانواده، رعایت مسئولیت‌های معنوی چون ایمان، تقوا و ... از جمله وظایف عملی مشترک زوجین به شمار می‌رود.

۴-۲. عوامل تزلزل خانواده

نهاد خانواده همواره در معرض لغزش‌ها و انحرافات است که در صورت عدم شناخت آن‌ها به تباهی کشانده می‌شود. نمودار زیر بیان کلی عوامل تزلزل خانواده از دیدگاه روایات معصومین علیهم‌السلام است:

این عوامل به دو دسته آسیب‌های درون خانوادگی و آسیب‌های برون خانوادگی تقسیم می‌شود:

۱. آسیب‌های درون خانوادگی: آن‌چه از درون خانواده می‌تواند باعث تزلزل این نهاد حیاتی شود؛ مانند، زورگویی، توقعات و تقلیدات بیجا، بی‌محبتی به همسر و ...
۲. آسیب‌های برون خانوادگی: برخی عوامل که از بیرون باعث تضعیف و تزلزل نهاد مقدس خانواده می‌شود؛ مانند، دخالت دیگران در زندگی زوجین، از بین رفتن حجاب در جامعه، آزادی جنسی و ...

نتیجه‌گیری

به طور کلی روایات استخراج شده در موضوع خانواده‌ی تراز اسلامی را می‌توان به سه بخش دیدگاه‌های نظری امام رضا^{علیه السلام} درباره خانواده، راهکارهای عملی تحکیم خانواده و وظایف اعضای خانواده تقسیم کرد که هر یک از این سه مقوله کلی شامل زیر مجموعه‌هایی است. نتایج و یافته‌های پژوهشی تحقیق حاضر عبارتند از:

۱. تحلیل و بررسی روایات امام رضا^{علیه السلام} در موضوع خانواده به شیوه استقرایی و قیاسی نشان می‌دهد که ایشان بیش‌تر به ارائه‌ی راهکارهای عملی تحکیم خانواده پرداخته‌اند.
۲. حضرت رضا^{علیه السلام} از یک سو بر تشکیل خانواده تأکید فراوان داشته و از سوی دیگر برای حفظ و تحکیم بنیان خانواده و رفع مشکلات آن نیز راهکارهایی را ارائه داده‌اند.
۳. بر اساس ارزیابی نگاه سیستمی، امام رضا^{علیه السلام} تشکیل خانواده و ازدواج را امری مقدس و پدیده‌های اجتناب‌ناپذیر می‌دانند. توصیه به فراهم کردن زمینه ازدواج برای جوانان از سوی دولت‌ها در حکومت‌های اسلامی نیز در همین راستا است. تمرکز روایات بر دو حوزه ایمان و اخلاق در خصوص ملاک‌های لازم برای انتخاب همسر، نشان دهنده اهمیت ویژگی‌های ایمانی و اخلاقی زوجین برای کسب موفقیت در زندگی مشترک به سبک زندگی تراز اسلامی است.
۴. امام رضا^{علیه السلام} دو مقوله خانواده و جامعه را دارای رابطه دو سویه و مستقیم می‌داند؛ به گونه‌ای که هر چقدر خانواده مستحکم‌تر باشد در مقابل با جامعه‌ای سالم‌تر و با استقلال فرهنگی و بهره‌وری اقتصادی بیش‌تری مواجه خواهیم بود و هر چقدر جامعه اسلام‌پسندتر باشد، خانواده نیز مستحکم‌تر خواهد بود.
۵. از دیدگاه امام رضا^{علیه السلام} خانواده مجموعه‌ای بسته و بدون ارتباط با اجتماع نیست و حتی تعیین وظایف اجتماعی بر اعضای خانواده است. در این دیدگاه، بانوان از طریق انجام وظایف خانوادگی خود، تأثیرات عمیق و فراوانی برای اجتماع دارند.
۶. منظومه فکری امام رضا^{علیه السلام} گویای تعیین وظایف عملی - فکری برای اعضای خانواده است. از منظر ایشان وظایف زوجین در اغلب موارد با خودساختگی دینی و تذهیب نفس در فرد نهادینه می‌شود و کسب مهارت برای موفقیت در زندگی خانوادگی در گرو رعایت احکام و اخلاق اسلامی است.
۷. یکی از نکات بسیار مهم و قابل توجه در سیره امام رضا^{علیه السلام}، تعمیم پیوند دنیا و آخرت به مسائل خانوادگی است؛ با این نگاه تشکیل خانواده و انجام وظایف خانوادگی در راستای هدف خلقت قرار می‌گیرد و کسب لذت مادی از این طریق نه تنها تناقضی با لذت معنوی و اخروی ندارد، بلکه به آن کمک نیز خواهد کرد.

منابع

- قرآن کریم
- احمدی، بابک، مدرنیته و اندیشه انتقادی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۷.
- بحرانی، یوسف ابن احمد، الحدائق الناظره فی احکام العتره الطاهره، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۵.
- حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، تهران، بی جا، ۱۳۷۶.
- ریتزر، جورج. نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی، ۱۳۸۰.
- زیگمن، با من، مدرنیته و مدرنیسم، ترجمه حسینعلی نوذری، اصفهان، نقش جهان، ۱۳۸۰.
- ساروخانی، باقر، مقدمه ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۰.
- شه گلی، مراد، سبک زندگی روابط همسران با یکدیگر در سیره و سخنان امام رضا علیه السلام، اخلاق، تهران: نباء، ۱۳۹۳.
- طباطبایی، محمدحسین، بررسی‌های اسلامی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۷.
- فاضل قانع، حمید، سبک زندگی بر اساس آموزه‌های اسلامی، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۲.
- قانعی امیری، علی، خانواده در اسلام، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۹۱.
- کاویانی، محمد، سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.
- گیدنز، آنتونی، چشم انداز خانواده، تهران، آفتاب، ۱۳۸۲.
- لیبی، محمد مهدی، خانواده در قرن بیست و یکم از نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی، تهران، نشر علم، ۱۳۹۳.
- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۲.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، دار الاحیاء للتراث العربی، ۱۳۷۶ق.
- موسوی خمینی، روح الله، چهل حدیث، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۲.
- مهدوی کنی، محمد سعید، دین و سبک زندگی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۷.
- اسپنسر، متا، «جایگاه خانواده در غرب»، مجله علمی پژوهشی معرفت، ترجمه حسن یوسفزاده، شماره ۸۰، ۱۳۸۳.
- ایزدی‌فر، علیاکبر، «معیار کفایت در نکاح»، مجله علمی پژوهشی مقالات و بررسی‌ها، شماره ۷۴، ۱۳۸۲، ص ۲۸-۹.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا، «تحلیل محتوای کیفی»، پژوهش، دوره ۳، شماره ۲، ۱۳۹۰، ص ۱۵-۴۴.

- آدرسول، سوسن و محمدخانی، طیبه، «اصول مؤثر در روابط صمیمانه همسران با الگو برداری از اسوه‌های قرآنی و همسران بهشتی»، مجله علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان، دوره ۱۳، شماره ۵۲، ۱۳۹۰، ص ۱۸۳-۱۴۷.
- بوجاری، سهیلا و پرچم، اعظم، «بررسی تطبیقی جایگاه و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام و یهود»، مجله علمی پژوهشی معرفت ادیان، دوره ۴، شماره ۳، ۱۳۹۲، ص ۳۶-۱۷.
- توجهی، عبدالعلی و حق محمدیفر، زهرا، «فعالیت‌های اجتماعی زن و تراحم آن با حقوق زوج با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی رحمته»، پژوهشنامه علمی پژوهشی متین، شماره ۵۲، ۱۳۹۰، ص ۶۲-۳۹.
- چراغی کوتیانی، اسماعیل، «رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده»، مجله علمی پژوهشی معرفت، ۱۳۸۸، ص ۵۴-۳۵.
- زارعی، محمد مهدی، «درآمدی بر جایگاه اخلاق در ازدواج و حقوق خانواده»، علمی پژوهشی مطالعات اسلامی: فقه و اصول، دوره ۴۳، شماره ۸۷، ۱۳۹۰، ص ۹۶-۶۹.
- شریفی ساعی، محمدحسین و رباطی، محمد و فاطمی خصال، مجید، «خانواده و تطورات گفتمانی آن در جهان معاصر»، مطالعات سبک زندگی، دوره ۲، شماره ۵، ۱۳۹۲، ص ۳۲-۵.
- موسایی پور، محبوبه و هوشنگی، حسین، «ارکان اخلاق سبک زندگی همسران بر اساس هستی‌شناسی اسلامی»، مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های اخلاقی، دوره ۴، شماره ۳، ۱۳۹۳.
- نعمتی پیرعلی‌نیا، دلآرا و کاردوانی، راحله، وکیلی، مهدی، «ملازمه تکالیف زوجین و اخلاق‌مندی در خانواده در منابع اسلامی»، مجله علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان، دوره ۱۴، شماره ۵۴، ۱۳۹۰.
- هوشنگی، حسین، امین ناجی، محمدهادی، جمشیدیراد، محمدصادق، موسایی‌پور، محبوبه، «اهمیت و جایگاه عشق بین همسران در سبک زندگی اسلامی- قرآنی»، مجله علمی پژوهشی مطالعات قرآن و حدیث، دوره ۷، شماره ۲، ۱۳۹۳.
- سازمان ثبت احوال کشور (۱۳۹۴، دی ۲۸) www.sabteahval.ir
- &Demo, david, (۱۳۹۱). Coming Apart: Radical Departares since ۱۹۶۰. In Mariage and Family (p.۱۰۷). Alleg & Bacon.
- Mayring, Philipp. (۲۰۰۰). Qualitative Content Analysis. Qualitative Social Research. ۷th. vol ۲.
- Mower, Ernwst. R. (۱۹۲۷). Family Disorganization: An Introduction to Sociological Analysis. Chicago: university of Chicago press.